

КУЛТУРА ПОЛИСА
УДК 416.342.2:316.344.42
ПНР

СЛОБОДАН МИЛАДИНОВИЋ
Факултет организационих наука
Београд

КЛАСЕ И ЕЛИТЕ: ПИТАЊЕ ЊИХОВОГ МЕЂУСОБНОГ ОДНОСА

Сажетак: Полазно становиште овог рада је чињеница да је друштво подељено на групе које су распоређене у хијерархијама богатства, образовања, угледа и моћи. Постоје два главна приступа слична по наглашавању поделе на оне који располажу односно не располажу овим ресурсима. Концепти владајуће елите супротстављају организовану владајућу мањину, која поседује друштвену моћ, неорганизованој већини (масам) дистанцираној од позиција моћи. Концепти владајуће класе супротстављају економски доминантну класу (класу која поседује средства за производњу) подређеним невласничким класама свесним свог друштвеног положаја а које могу бити организоване или стварати организације. Овај рад представља покушај да се укаже на сличности и разлике појмова класа и елита с генералним закључком да се ради о комплексним а не о противречним појмовима.

Кључне речи: класа, елита, друштвена моћ, друштвени положај, класна борба, социјална акција, организација

Данас више није спорна универзалност поделе друштва на групе које су распоређене у хијерархији богатства, образовања и моћи. Теоретичари друштва су развили два глобална приступа слична по наглашавању поделе на оне који располажу односно не располажу поменутиим ресурсима, као једне од најважнијих чиње-

ница друштвене структуре. Међутим, та два приступа говоре о овој подели на различите начине: елитистички концепти супротстављају организовану владајућу мањину која поседује друштвену моћ неорганизованој већини (масам) дистанцираним од позиција моћи док класни концепти супротстављају економски доминантну класу (класу која поседује средства за производњу) подређеним невласничким класама, свесним свог друштвеног положаја, које могу бити организоване или стварати организације. Из ових различитих концепција произилазе и разлике у начину на који се замишљају односи између владајућих и оних којима се влада. Т. Б. Ботомор (Т. Ботомор, 1967: 28-48) наглашава да се концепције владајуће класе и управљачке елите употребљавају у опису и објашњењу политичких догађаја те да се вредност тих концепција мора просуђивати према степену у коме ове омогућавају разумне одговоре на важна питања о политичким системима. А тих питања заиста има много: „Да ли они који владају друштвом конституишу друштвену групу која је једна јединствена или је можда подељена, отворена или затворена група? Како се њени чланови бирају? Шта је основа њихове моћи? Је ли њихова моћ неограничена или је ограничена снагом других група у друштву? Постоје ли у овом погледу значајне разлике између друштава и ако постоје како их објаснити? итд”.

Различити концепти структуре друштва полазе од различитог истицања улоге појединих друштвених чинилаца као главног узрока социјалне диференцијације у савременом друштву. Без обзира да ли се полази од тога да овом доприноси све интензивнији развој поделе рада, процес декомпозиције приватне својине у капитализму или пораст улоге професионалне поделе рада повезан са порастом значаја друштвене и посебно политичке моћи у социјалистичком друштву, у свим тим случајевима евидентна је све наглашенија комплексност односа унутар класне структуре друштва.

У студијама друштвене структуре фигурира већи број друштвених група у корену чије диференцијације се налази поседовање/непоседовање својине средстава за производњу, место у подели рада, неравномерна дистрибуција друштвене моћи, образовања, друштвеног угледа, материјалног богатства итд. и у том по-

гледу истакнуто место заузимају: класе, касте, сталежи, статусне групе и елите (G. Lenski, 1966: 77-79). У контексту овог рада више пажње ће бити посвећено класама и елитама.

Прво питање које се може поставити, када се говори о класној структури је питање критеријума разврставања појединаца у класе. Социолошка традиција региструје огроман број различитих поимања класа. (Жорж Гурвич, 1962) Немарксистичке дефиниције су веома разноврсне те истичу велики број различитих критеријума: занимање, доходак, имовину, супериорност самосвести, монопол друштвене позиције, монопол располагања добрима, функцију, начин живота итд. Гурвич, у врло исцрпној анализи, налази да је заједничка карактеристика свих ових интерпретација одбацивање сваке филозофије историје која садржи предвиђање о ишчезавању класа те покушај да се оне осамостале и тумаче у складу са неком друштвено-политичком доктрином, затим сумња у погледу недвосмисленог истоветног карактера и улоге класне борбе у различитим друштвеним структурама и коњукурама, одбацивање довођења у везу друштвених класа и политичке теорије државе и најзад много већи интерес за психологију друштвених класа него за њихове културне творевине које су у марксизму означене неодређеним и вишесмисленим изразом идеологије. (Жорж Гурвич, 68) С друге стране за Маркса и марксисте је основа друштвених класа дата улогом коју оне играју у производњи, промету и расподели економских добара. Наведена улога одређује животни стандард, класну свест, идеологију, културу и политички став класа чије се постојање манифестује у њиховој међусобној борби за власт.¹ (Ж. Гурвич, 10-11)

Историјски гледано, са почетком цивилизације дошло је до формирања класне структуре Приватна својина средстава за производњу и из ње изведена могућност експлоатације туђе радне снаге биле су основне детерминанте и претпоставке класне диференцијације. Свако појединачно друштво се, дакле, може сматрати мање или више класним с обзиром на број критеријума класности и с обзиром на степен у којем му одређене класне карактеристике могу бити приписиване.

Да би нека друштвена групација била класа није довољно да њени припадници имају само исти економски положај у датом

друштвеном систему. Потребно је да се изврши одређена социјална интеграција групације тако да се истоветност економског положаја манифестује, с једне стране, у мање или више свесно израженим заједничким интересима, а с друге стране у спремности бар једног, значајнијег, дела групације да класне интересе брани посредством политичких и других класних организација.

Дакле, класе су основни и најзначајнији облик друштвеног груписања изведен из њиховог места у процесу производње (у економској области) тј. из њиховог неједнаког положаја у систему расподеле економске моћи која се изражава кроз својину средстава за производњу и из ње изведеног права управљања производњом и расподелом вишка вредности.

Међутим, иако класе основу свог социјалног постојања имају примарно у економској структури друштва, оне ипак нису само економске групације. Класе дефинише њихово место у укупности друштвеног живота, односно њихово место у укупности друштвене поделе рада што подразумева и политичке и идеолошке односе. При анализи друштвених класа поред економских треба узети у обзир и политичке и идеолошке критерије с обзиром да се класе састоје од појединаца који, принуђени економским притисцима, ступају у класне односе и који могу организовати политичке партије и друге (класне) организације, што на крају резултира формирањем колективне (класне) свести. Овако формиране класе имају битно различите интересе с обзиром да њихов неједнак положај омогућује експлоатацију невласничких класа од стране власничких што је основа за стварање класних супротности и конфликта. (S. Ossovski, 1981: 125-130)

Дакле, приликом одређења класа морају се класна свест и културне творевине класа имплицитно признати за значајне видове класне стварности. Класна свест је посебно снажна колективна свест која повезује чвршћим везама класно интегрисане индивидуалне и колективне чланове класа од било ког другог облика колективне свести. У критичним тренуцима она може бити доминантнија и јача интеграциона сила и од националне или религијске свести.

Већина концепција класног друштва прихвата да класе конституишу систем група највишег реда у друштвеној структури, да

се класна подела у друштву односи на друштвене положаје повезане са системима привилегија и дискриминација које нису детерминисане биолошким критеријумима те да је припадност појединаца друштвеној класи релативно стална. Поред овога, заједничке карактеристике класа су њихов вертикалан поредак - постојање више и ниже ранжираних група с обзиром на дати систем привилегија и дискриминација (у ком смислу се и говори о класној стратификацији), затим посебност трајних класних интереса (која у крајњој линији води у класни сукоб који проистиче из различитих начина учешћа у подели друштвеног богатства - дохотка - условљеног различитим односима према средствима за производњу), затим постојање класне свести и класне изолације (односно недостатак блиских социјалних контаката - тј. постојање социјалних препрека у друштвеним односима тих група), што у крајњој линији, опет, води до класних противречности и сукоба.

С друге стране, елита не може бити напосто схваћена као посебна врста класе. Она може представљати део класе односно она се може односити на делове две или више класа које конституишу елиту у друштву тако да овај термин треба напосто да значи највише ранжиране слојеве неке дате друштвене јединице, било класе или целокупног друштва, ранжиране по неком изабраном критеријуму а за тај критеријум се најчешће узима моћ.

У литератури се обично полази од тога да је Парето први формулисао теорију елита као научну теорију мада се срећу и мишљења која, у том погледу, дају предност Моски.² (James Meisel, 1958) У Паретовом (V. Pareto, 1935: 2031-2034) општем погледу на друштвену структуру могу се издвојити две главне категорије људи: елита - виши слој и неелита (маса) - нижи слој друштва. Овај аутор врши категоризацију наглашавајући неједнакост личних способности, без обзира чиме се ти појединци баве. П. Тоенс (P. Thoens, 1966: 50-51) наглашава да елите сматрају да поседују извесну духовну супериорност, што не значи и да им је та супериорност уважена од других. С друге стране елите постављају себи захтев за промену или заштиту специфичног друштвеног поретка. Дакле функција елите је, на овај или онај начин, повезана са освајањем или подржавањем власти. Веза супериорности и моћи има прворазредан значај код Парета, међутим, као чињеница другостепеног значаја она је присутна код, мање-више, свих значајнијих аналитичара и теоретичара елите.

Данас теорију елите можемо сматрати развијеном и разгранатом теоријом. Споменути аутори Парето, Моска као и Михелс већ спадају у њене класичне представнике. Касније се развијају гледишта која настоје да ову теорију обогате демократским садржајем (Манхајм, Шумпетер, Арон, Ортега и Гасет и други) али и теорије које примат дају појединим групама типа технократије, бирократије и сл.³

Дакле, у најширем значењу (Михаило Поповић, 1977: 271) речју елита означавају се сви они појединци који се истичу у обављању неке делатности у друштву, било да то постижу захваљујући неким својим способностима (као што је то нпр. интелектуална, спортска итд. елита) или, најчешће, зато што располажу већом друштвеном моћи, при чему је поседовање одређених способности од другоразредног значаја (нпр. политичка, економска или војна елита). Наравно, друго одређење не искључује присуство одговарајућих знања и способности за вршење функција поменутих елита.

Гледано из ове перспективе у историји теорија елита је могуће разликовати два генерална приступа. (1) Први, старији (Парето, Моска) је индивидуалистички и по њему се елите одређују сагласно индивидуалним способностима својих чланова (предузетничка способност, могућност да организују итд.) и овај приступ углавном води психологистичкој (застарелој) интерпретацији друштвеног живота. (2) Друга теоријска тенденција је позициона. Она је генерално подељена на две групе: (а) прва, када је врх институционалних положаја одређен као критеријум који одваја чланове елите од остатка друштва и (б) друга, најчешћа, где способност деловања представља основу за дефинисање елите. Наравно, постоје аутори који настоје да повежу ова два приступа.

Први приступ може послужити приликом описивања конкретних механизма формирања и понашања елите али не може дати одговоре на питања формирања и репродукције друштвених институција с обзиром да су оне производ комплексних друштвених односа. Принципијелну тешкоћу позиционог приступа у теорији елите представља садржај појма моћи. Е. Ециони-Халеви покушава да превлада ову тешкоћу. Њена анализа почиње стандардном одредбом да се елита разликује од остатка друштва по сте-

пену моћи и утицаја (Eva Etzioni-Halevy, 1993: 13). Касније даје прецизнију одредбу по којој елити припадају они који (чак и унутар сопствених класа) имају већи удео активне контроле над организационо-административним изворима моћи или могу имати већи удео у ресурсима као што су знање, амбиција, харизма, време, мотивација, енергија. У сваком случају, то су појединци унутар сваке друштвене класе који, на основу тих ресурса, имају способност и спремност да се заузму у извесним акцијама које су од ширег значаја и које врше удар (утицај) на друштво (Eva Etzioni-Halevy, 44).

У овој одредби су важна три елемента (M.Lazić, 1998:59-87):

- (1) Прво, моћ је одређена као контрола над ресурсима (физичка принуда, организационо-административна, симболичка, материјално-економска, индивидуално-психолошка (Eva Etzioni-Halevy, 94)) С обзиром да је кренула од генералног концепта моћи, није чудно да се у њеној дефиницији налазе заједно индивидуалистички (амбиција, харизма, мотивација) и позициони приступ. М. Лазић (M. Lazić, 1998) овим поводом сматра да је утицај системског порекла елитних положаја пресудан, међутим било би прикладније интерпретирати ресурсе у Бурдијеовом значењу „капитала” (Bourdieu Pierre, 1986: 241-258) (економског, социјалног, политичког, културног) као ентитета који може бити акумулиран и репродукован у ширем обиму, добијен или изгубљен, замењен итд.
- (2) Други елемент наведене дефиниције уводи акцију као специфичну карактеристику чланова елите. Теоретичари елите су увек били усмерени на акцију као кључну одредбу елите. Е. Ециони Халеви овде, опет, меша поменути два приступа: акција није примарно резултат нечије спремности, она је нужно последица позиције коју чланови елите заузимају (ресурси не могу бити репродуковани, акумулирани итд. без акције). Узгред речено, Е. Ециони-Халеви сматра да класа не може активно деловати док елита може. Разлог томе је у концепту акције: „да би се извела акција потребно је донети одлуку, најмање што је потребно је да покушај треба да буде извршен”. (Eva Etzioni-Halevy, 35) Ради се о изненађујуће ограниченој концепцији, теза о извршавању је таутолошка с обзиром да извршавање подразумева процес акције. Постулирати одлучивање као фундаментални принцип изгледа много прикладније теорији организације него глобалној теорији друштвеног система и друштвене промене.

- (3) Треће, Е. Ециони-Халеви схвата елите као горње делове друштвених класа (чини се да је на тај начин стари проблем редуковања остатка друштва на масу решен). Резултат ове солуције је да спаја два традиционално супротстављена приступа - теорију класа и теорију елите. У намери да споји ова гледишта она уопштено одређује класе као групе које се међусобно разликују по степену у ком оне поседују и контролишу различите ресурсе од којих су најзначајнији материјални ресурси. Проблем ове дефиниције је у томе што је она градациона (степен подразумева квантитативну неједнакост) тако да испушта кључна места теорије класа у интерпретацији међукласних односа као у основи конфликтних односа.

Под владајућом елитом се најчешће подразумева самосвесна организована мањина која влада друштвом. Сваки концепт структуре друштва који подразумева овакву елиту мора насупрот њој имати неорганизовану већину становништва неког друштва - масу са веома мало (или нимало) утицаја и моћи у друштву и подложну манипулацији. Маса се може дефинисати као друштвена већина која је политички неартикулисана и састављена од мноштва појединаца који су политички несамостални, некритички оријентисани, поводљиви, подложни политичкој манипулацији и жељни ауторитарног вође.

Елита је субјект друштвеног живота који успоставља потпуну контролу (власт) над свим друштвеним токовима. Елита настоји да угуши свако организовано јавно мишљење и организован класни покрет који има за циљ промену постојећег стања. Другим речима, елита не може без масе. Елита и маса су комплементарни појмови.

Елита је група која заузима врх социјалне пирамиде. Током историје појављивали су се различити критеријуми који су појединце квалификовали у врх, било да је реч о стварном или само претпостављеном квалитету материјалне, моралне или интелектуалне природе. Полази се од тога да свако ко припада елити мора имати, или се претпоставља (подразумева) да има, неку опште прихваћену вредност или квалитет којем већина људи у друштву у којем живи придаје велики значај и који мало ко поседује, неко својство (стварно или привидно) које је у друштву у којем живе врло цењено и утицајно и има статус ретког ресурса.

Током времена ти квалитети су били ратничке врлине (војничка способност односно способност наређивања), религиозна (политичка) одређеност, богатство, племенито порекло по рођењу, социјално порекло и разне личне вредности као што су карактер, интелигенција, посебно стручно знање, подобност различитих врста за разне јавне службе итд.

Подела људи на класе само је један у низу облика друштвеног груписања, чији се основ налази у материјалној производњи. Класне неједнакости су створене и одржаване институцијама (најчешће наследно преносиве) својине и наслеђа а подржавају их разне идеологије. Историјски гледано, друштвене класе настају развојем производних снага изнад нивоа потреба неопходних за опстанак друштва. Под овим се подразумева и ширење поделе рада ван примарних група, акумулација вишка богатства као и појава приватног власништва над економским капацитетима. Елите, гледано социолошки и историјски, не морају бити наследне групе у које се улази рођењем, нити су затворене као касте или капиталистичке класе. Реч је о групама које имају одређене (командно-управљачке) функције и велика овлашћења (из којих следи и њихова изузетно велика друштвена моћ) у друштву.

Савремено друштво карактерише динамичан развој поделе рада и разлагања приватне својине на право управљања и право присвајања вишка вредности што представља два лица истог друштвено-историјског процеса чија је последица све већа специјализација руководећих функција и све већа диференцијација друштвене моћи у главним сферама друштвеног живота (политици, привреди и култури). У оваквим околностима власничке класе нису више у стању да буду једини носиоци власти (чак ни у привреди⁴) те су принуђене да своју власт деле са квалификованим професионалним управљачима (политичким и привредним).

Класе се одређују преко својинских права (поседовање својине независно од вршења одговарајуће друштвене улоге коју обезбеђује својинско право). Припадници владајуће елите имају моћ због тога што обављају стратешки значајну друштвену функцију. Обављање руководеће улоге код припадника доминантне класе произилази из њиховог привилегованог (власничког) друштвеног положаја. С друге стране припадници владајуће елите зау-

зимају привилеговане положаје зато што врше неку од руководећих друштвених улога (независно од тога да ли поседују или не поседују власништво).

У зависности од степена развијености друштвене поделе рада и извршене расподеле друштвене моћи зависи у којој мери ће доминантна класа бити у стању да држи целокупну друштвену моћ односно колико ће бити приморана да своју моћ дели са осталим друштвеним групама. Развој поделе рада и све сложенија расподела друштвене моћи су битни узроци за издвајање владајућих елита и јачање њихове улоге и значаја у савременом друштву.

Класе се могу сматрати конститутивним групама у друштву док се за елиту то не би могло рећи. Елита је група која запоседа положаје вођства и утицаја и њу могу чинити вође (најактивнији, најмоћнији и најутицајнији представници) класа али и других важних група и организација - оних који на било који начин врше суштински утицај на друштво и ставове групација са којима су повезани. Гледано из овог угла најактивнији и најутицајнији чланови разних група, организација и удружења су припадници важних елита у односу на посебне групе са којима су повезани а у многим случајевима и у односу на знатно шире подручје. (G. D. H. Cole, 1955: 105-106)

Класне теорије говоре о већем броју класа у друштву. Индиректно се тај став среће и код марксиста јер они спомињу две основне класе. Теорије елите, такође, говоре о две основне групе. Овде се можемо сложити са Дарендорфом (R. Dahrendorf, 1959: 199) који констатује да се овај двокласни приступ постепено редукује на „једнокласни модел”, у значењу које су му придавали Парето и Моска, а у којем само владајућа група функционише као класа (V. Pareto, 1935: 226; G. Mosca, 1939). Овде треба напоменути да су за Дарендорфа основне димензије класне структуре моћ и власт и на основу њих је могуће правити разлику унутар датих друштвених односа између две групе позиција: владајућих и оних којима се влада. За њега су класе међусобно супротстављена друштвена груписања која карактерише учешће у власти или искљученост из ње. Овакво гледање на класе Дарендорфа би знатно приближило елитистичком приступу да о класама не говори као о интересним групама које се међусобно налазе у конфликту.

Елитни модел друштва је, дакле, дуални модел наизглед сличан класном моделу. Једна од кључна разлика ова два модела је у томе што потчињена класа, за разлику од масе, када се оформи као класа, има свест о свом класном положају и може представљати, у случају да активира своје класне организације у циљу класне борбе, значајну револуционарну силу. С друге стране, маса је народ разбијен на изоловане појединце који остају објект друштвених дешавања. То значи да класна структура подразумева динамичке моменте који глобални друштвени систем, кроз унутрашње противречности и класни сукоб, непрестано присиљавају да се развија. Последица развоја је ублажавање оштрице сукоба и настојање да се систем непрестано доводи у функционалну равнотежу. С друге стране елитно-масовни модел друштва подразумева очување *statusa quo* - непрестану тежњу да се постојеће стање оправда и по сваку цену сачува. То подразумева да се власт елите а priori прихвата као „природан ред ствари”.

Елитни приступ у схватању структуре друштва полази од тога да је друштвена неједнакост нужна тј. да се друштво дели на елиту и масу према поседовању/непоседовању друштвене моћи која је нужно неједнако расподељена. Овај поглед моћ одређује као отуђену од већине чланова друштва па самим тим и институционализација моћи мора нужно бити отуђена у облику политичке власти из чега логично следи да је елита једини начин инструментализације, субјективитета и динамике моћи. Тиме овај приступ долази до становишта о нужној подели друштва на оне који владају и оне којима се влада (концепција хијерархизованог друштва). Такође и класни приступ полази од тога да су друштвене неједнакости нужне с тим да се друштво дели на класе према поседовању-непоседовању својине над средствима за производњу (у овом случају средства за производњу су отуђена од већине чланова друштва), те да политичку власт могу присвојити они који поседују економску моћ која се изводи из власништва над средствима за производњу (капиталом). Из отуђености средстава за производњу, даље, следи и отуђеност осталих друштвених односа чиме се такође долази до становишта о (нужној подели друштва на оне који владају и оне којима се влада) хијерархизованом друштву.

Може се, дакле, констатовати да „различити аутори под изразом елите подразумевају увек уже групе људи које поседују посебне способности, бољи положај или већу друштвену моћ него остали припадници друштва. Елите су, према томе, као и класе увек „фактичке групе а не организације са фиксно утврђеним чланством” (В. Гоати, 1979: 135). Неки аутори чак сматрају да је немогуће поставити теорију о елити као групи независној од друштвених класа. Они сматрају неоправданим одвајање елите од класа⁵. (В. Султановић, 1980: 56-58)

Ова тврдња и те како има основа с обзиром да глобални друштвени систем чини више подсистема од којих свакако најзначајније место заузимају, већ споменути, економски политички и културни подсистем. С обзиром да је у сваком друштву, да би нормално функционисало, неопходна координација ова три подсистема друштва то није могуће говорити искључиво о елити, као основној друштвеној групи, и елитном моделу структуре друштва. У сваком друштву је мање или више изграђен систем односа моћи заснован на економском положају. Значи да, чак и у оном друштву које је екстремно политизовано, има основа за издвајање класних разлика (неједнакости) у друштву. У таквим условима елита поред функције политичког управљача преузима на себе и улогу економског (привредног) управљача (предузетника). Такође је правило да се у маси становништва врши диференцијација по класном основу, која може бити допуњена разликама у степену образовања и партиципацији у друштвеној (и посебно политичкој) моћи.

Основно питање за теоретичаре класа је како се друштвени систем или, још општије, начин производње друштвеног живота успоставља и разграђује, шта су закони његовог успона и пада који су услови његове репродукције итд. Теоретичари елите се концентришу на други скуп питања: ко је био најактивнији учесник у увођењу, репродуковању и разграђивању доминантних друштвених односа у одређеним историјским ситуацијама. Другим речима: теоретичари класа су расправљали о глобалној динамици система, док су теоретичари елите били концентрисани на конкретне механизме друштвене промене. Ова два приступа су комплементарна а не узјамно искључива с обзиром да настоје да одговоре на два кључна питања друштвених наука.

С обзиром да се припадници разних група окупљају око различитих интереса, то се у глобалним размерама може тврдити да се и класе и елите окупљају око различитих интереса. Класни интерес је мање више очевидан и произилази из положаја класе у економском подсистему друштва. Интерес елите није јасно видљив широј јавности. Елита најчешће јавности презентира неки општи, или бар шири, интерес (који је саставни део њене „стратешке идеологије”), (Слободан Миладиновић, 2004: 195-197) али тај (јавни) интерес не мора бити (по правилу и није) стварни интерес који чланове ове групе држи на окупу. Њихов стварни интерес је постизање и одржавање друштвене (политичке) моћи (и власти) и посредно преко ње задобијање и очување економских позиција.

Присталице теорија класа говоре о конфликтној природи класа⁶. (R. Dahrendorf) Доминантна и подређена(е) класа(е) су у сталном сукобу око остваривања својих класних (економских) интереса. По овим теоријама класе су субјекти и политичког и економског живота иако је њихово „родно место” у оквиру економских односа. Код теоретичара елите елита је активна (субјект) а маса је пасивна (објект). Они политички процес сведе на динамику елита као јединог активног чиниоца у историји⁷. (R. Michels, 1966: 86) Класне теорије, дакле, подразумевају сукоб између класа око остваривања класних интереса (контроле над процесом друштвене репродукције). Насупрот елите стоји маса која са њом није у сукобу. Главна линија сукоба одвија се унутар елите (по функционалном - између политичке, економске и војне итд. елите - или територијалном принципу).

Класични теоретичари елите углавном одбацују Маркову претпоставку о економској основи политичке власти⁸. (Anthony Giddens, 1973) По Марксу власт потиче од својине над средствима за производњу. Додуше, теорије елите не занемарују у потпуности економске чиниоце иако предност у тумачењу основа политичке власти дају неекономским чиниоцима - интелектуалној, моралној или културној надмоћности, хероизму, ратној вештини, способности управљања масама итд. За марксисте класе су најзначајнији облик друштвеног груписања а класна борба основни покретач друштвеног развоја. С тога је највећа замерка коју они дају теоријама елита у томе да теоретичари елите запостављају

постојање друштвених класа и значај класне борбе и класних супротности у друштву. С друге стране марксистима се може приговорити да класе не морају у свакој конкретной историјској ситуацији бити најзначајнији облик друштвеног груписања. То нарочито може доћи до изражаја у преиндустријским друштвима, у кризним периодима у срединама у којима на истом простору живи више нација, раса или религија.

Ради се о томе да класна структура друштва садржи у себи динамичке моменте који друштвени систем непрестано присиљавају да се развија. Циљ развоја, у контексту класне борбе, је преваладавање противречности проистеклих из неједнаког положаја у односу на власништво и могућност управљања средствима за производњу и људима. Доминантној класи је у интересу да непрестаним реформама ублажава оштрицу међукласног сукоба не би ли на тај начин продужила своју класну доминацију и довела систем у стање релативне социјално-класне равнотеже. У перспективи, коначни резултат тих настојања би требало да буде очување постојећих власничких односа, односно датог начина репродукције друштвеног живота. С друге стране у елитном моделу друштва таквих динамичких момената нема. Сукоби унутар елите су сукоби чији је циљ да се обезбеди унутрашња прерасподела друштвене моћи и осталих значајних (првенствено економских) ресурса у друштву.

Потенцијални циљ борбе унутар елите, односно између различитих елита, може, у даљим настојањима да се овлада тоталитетом друштвених односа, да буде запоседање класних позиција. Тек у случају да елита почне да заступа интересе неке од постојећих класа може се говорити о томе да се у друштву остварују повољни услови да се оформе динамички елементи који ће друштво нагонити да се развија. С тога је карактеристика друштва у којима доминира класна структура тенденција ка промени, односно превазилажењу, постојећег стања друштвених односа. С друге стране у друштвима у којима доминира елитистичка структура постоји врло јака тенденција ка конзервацији затечених друштвених односа како на политичком тако и на економском (у сфери власничких односа) и културно идеолошком плану. С тога се друштва са доминантном елитно-масовном структуром на дуги рок могу сматрати стагнантним друштвима.

Теорија класа полази од тога да су класе делатне друштвене групе (у ширем контексту се говори о класној акцији). Међутим, неспорно је да класа као целина не може да буде актер класне акције, односно не може да делује јер нема механизам за доношење општих (заједничких) одлука и деловање на основу њих. Ради се о томе да класе немају формално чланство те, према томе, није јасно ко може бити овлашћен да учествује у таквом, хипотетичком процесу доношења одлука. Класе су огромне скупине људи те је процес колективног одлучивања практично немогућ. Чак су и савремене доминантне класе исувише велике да би се могле оформити као тело заједничког одлучивања и акције.

Дакле, кад заступници теорија класа говоре о класној акцији морају имати у виду да неки од чланова класе могу представљати стварне актере класне акције коју спроводе у име класе, што ипак не може представљати класну акцију. Реч је о томе да су заступници теорије класа, свесно или не, изградили мит о класној акцији. Таква акција не само да не може бити изведена од стране целе класе, већ не мора бити подржана ни од целине класе, па чак ни од већине.

Класе као важне компоненте структуре друштва представљају основне категорије социоекономске неједнакости и могу постати центар идентификације. Њени чланови могу имати заједничке интересе а појединци могу деловати у њихово име у циљу промоције онога што сматрају за тај интерес а други могу деловати на штету тог интереса. Међутим, ове акције не могу укључити све, чак ни већину из неке класе, тако да не могу укључити ни класу као посебан социјални ентитет. Па ипак то може бити акција за или против класе али не и класна акција.

Већ је констатовано да је у многим теоријама класа класни сукоб једна од кључних ставки. Ово важи за већину марксиста али и за многе заступнике веберијанске струје (нпр. Дарендорф за кога су класе конфликтне групе). Међутим, ако се прихвати да класа као социјални ентитет не може да делује, а ако је сукоб облик акције тада се ни класе не могу сукобљавати. Другим речима класе се не могу сукобљавати ништа више него што могу да делују. Чак ни радничка класа, којој многи приписују револуционарност, није ништа способнија од осталих класа за борбу против или у одбрану капиталистичког система.

Сам термин „класни сукоб” се користи на различите начине, почевши од свакодневног судара и сукоба појединачних припадника класа па све до радикалног сукоба у виђењу младог Маркса. Наравно, могуће је поставити питање како може сукоб појединаца из различитих класа бити класни сукоб уколико већина припадника датих класа не мора бити укључена у њега, не мора бити свесна ни свог положаја или му се (сукобу) може чак и противити. С обзиром да се термин класни сукоб углавном схвата као сукоб између појединаца или група из различитих класа или се на нејасан начин повезује са класама, то је погрешно и има мали значај. С друге стране када се класни сукоб разуме као отворено понашање, као судар класа као социјалних ентитета он тада не постоји и не може да постоји. Слично класној акцији и сукоб међу класама односно класни сукоб није ништа друго него мит.

Теоретичари класа су развијали идеју о постојању организација (партије, коморе, синдикати и сл.) које представљају друштвене класе и које се ангажују у класним акцијама и сукобима. Легално, организација се може сматрати учесником. У емпиријској стварности организација, попут класа, у већини случајева није инструмент за доношење општих и заједничких одлука и њихово претакање у заједничку акцију. У сваком појединачном случају постоји различит разлог овоме. Класе не могу донети заједничку одлуку и деловати по њој зато што нису организоване а организација не може доносити заједничке одлуке и спроводити их зато што је организована. Зато што су организоване оне су, у већини случајева олигархијске или вишеслојне и хијерархијске. Дакле, њихов механизам доношења одлука је механизам у којем учествује само мали број људи. Најчешће је реч о појединцима смештеним на сам врх или близу врха пирамиде (високи и средњи менаџмент, вође, функционери).

Већина се организација може идентификовати са појединцима који су центри одлучивања и центри деловања. Може се закључити да, слично класама, велика већина организација не може да делује. Чак ни организације које представљају класе као што су удружења послодаваца или синдикати, генерално, не могу деловати као такве ништа више од класа.

Теорија класа је запоставила чињеницу да ни класа ни организација не воде класну или организацијску акцију већ да то чине елите и субелите. Дакле, није реч о акцији класа и организација већ о акцији елита. Ово гледиште може бити погрешно уколико се под елитама и субелитама подразумевају само они који стоје на челу организације и њихови помоћници. Ово становиште такође може бити погрешно ако се изједначе елите и субелите са врхом и носиоцима другоранжираних положаја у држави. Као што је речено, дефиниције елите се заснивају на активној контроли над различитим ресурсима, где се укључују и психосоцијални ресурси (харизма, време, мотивација, енергија итд.). Дакле, елите могу укључивати људе са врха, дна или ван организације као и појединце из разних класа. Реч је о елитама које чине оно за шта се претпоставља да би требало да чине класе.

Чак и када је реч о акцији иницираној са дна организације мора се имати у виду да је она ипак иницирана и контролисана или одозго или од неформалних вођа (контраелите). Исто важи и за класе.

По многим дефиницијама чланови исте класе су изједначени по свом приступу економским добрима, али приступ таквим добрима не подразумева нужно и њихову активну контролу из чега следи да међу припадницима исте класе могу постојати знатне разлике. Штавише, унутар исте класе се појединци међусобно разликују и према контроли других некономских ресурса.

И унутар класа постоје елите и субелите. Оне могу бити ти који (чак и унутар исте класе) имају већи удео активне контроле над организационо-административним изворима (ресурсима) моћи, или то могу бити они који имају већи удео у ресурсима знања амбиције, харизме, мотивације и енергије. У сваком случају то су људи унутар сваке класе који, на основу тих ресурса, имају способност и могућност да се заузму у извесним акцијама које су од ширег значаја и врше удар (утицај) на друштво. То су напосто најмоћнији, најутицајнији и најактивнији елементи друштвених класа.

Ово важи за све класе. Очигледно да капиталистичка класа укључује у себе не само људе који активно контролишу корпорације и предузећа, што их води економској моћи, већ такође и па-

сивне власнике, који никад не користе своје власништво да би вршили контролу над предузећем. Она такође укључује чланове њихових породица, који могу, мада не морају, бити укључени у контролу над предузећем.

Због тога што је капиталистичка класа бројчано мала у пољењу с другим класама и зато што сви чланови пословне елите припадају овој класи док само релативно мали број припадника те класе припада пословној елити, пропорција елите унутар те класе је знатно велика. То чини неелитне делове унутар ње мање видљивим и замагљује разлику између капиталистичке класе као целине и пословне елите као дела те класе. То није случај са другим класама које су бројније, док су елите и субелите обично мале групе људи. Што је већа класа то је мање учешће елитних делова у њој што је мање учешће елите унутар класе то је јасније њено издвајање од остатка класе.

Постоји неколико елита и субелита које припадају средњој класи, посебно новој средњој класи. Нпр. многи чланови медијске елите, академско-интелектуалне елите и њихове субелите припадају тој класи по сили занимања које обављају. Искуство казује да су вође и активисти нових друштвених покрета на Западу били несразмерно често регрутовани из те класе. Мада елите и субелите које припадају средњој класи могу (иако не морају) бројчано превазићи капиталистичку класу, оне ипак конституишу релативно малу мањину унутар сопствене класе тако да су оне јасно препознатљиве и разликују се од остатка класе.

У принципу не постоји битна разлика између различитих класа по њиховом односу према елитама.

Теорија класа не наглашава да се неке од елита и субелита унутар класа заузимају у акцији која има значај за ту класу као целину. Такође неки чланови елите стају у редове класа и делују у име класа којима не припадају. Укратко, постоји елита и субелита која се ангажује у ономе што се уобичајено одређује као класна акција.

Експлоататорска обележја капиталистичке класе се у марксистичкој теорији класа односе на део те класе који активно контролише економске ресурсе, односно на њену елиту и субелиту. Друго, они врше политичку власт коју марксистичка теорија при-

писује владајућој класи, што је у савременом капитализму такође капиталистичка класа. Ту власт имају елите и субелите иако њихови чланови могу припадати истој класи. Политичку власт врше елите и субелите чак и када њихови чланови могу (мада не морају) заступати извесан класни интерес и могу, мада не морају, деловати уз прећутну сагласност осталих чланова те класе.

Деловање приписано класама (по теорији класа) укључује настојање да се донесе добробит већини ниже и експлоатисане класе, посебно радничке класе. У неким од тих акција се могу узети људи који реално припадају тој класи, у другим они који се идентификују с њом. Чињеница је да није јасно видљиво да је врх затворен за дно социјалне хијерархије и да настојање да се донесе добробит већини непривилегованих у друштву није изведено од целине класе.

Без обзира чији се положај жели побољшати и којим средствима, у томе се ангажује мала мањина. Ове покушаје изводе, независно од тога колику подршку имају од стране целине класе, они који су посебно моћни, утицајни и активни: вође, агитатори, функционери и активисти. Мада је реч о акцијама (за или против) класа ради се о акцијама које изводе елите и субелите

Покушаји да се донесе побољшање непривилегованој већини често наилазе на супротстављање (отпор) од стране владајућих елита и субелита да би се често после тога деловало у интересу привилеговане класе. То значи да се елите и субелите различитих класа супротстављају једне другима и те акције, назване класни сукоби, такође могу бити назване и по елитама и они су, у ствари, сукоби елита.

С обзиром да теорија класа испушта чињеницу да је класни сукоб у ствари сукоб елита она занемарује мање активну али издвојену и кључно важну улогу јавности у том сукобу. Јаснија анализа издвојене улоге јавности дата је пре у демократској теорији елита него у теорији класа. (Карл Манхајм, 1981)

У анализи демократске теорије елите, када се говори о томе да је класни сукоб у ствари сукоб елита, то не значи да је јавност искључена из њега. Да би се активно учествовало у њему треба да се сакупе неуобичајене количине времена, мотивације и енергије, што не представља опипљиве ресурсе. Када се њихово ангажова-

ње у сукобу организује, чланови јавности могу наћи средство продора у одговарајуће организације, покрете и удружења који могу бити мање или више отворени за аутсајдере. Макар колико да се чланови јавности укључили у организације у њима ипак постоје вође и чиновници који спроводе своје жеље. Но, и поред тога, постоји могућност уласка у елиту и субелиту.

За демократску теорију елите је јасно да ако чланови јавности не уђу у елиту они су, ипак, важни у сукобима елита. Њихова је важност у масовној клими и подршци коју могу пружити или не пружити онима који управљају сукобом. Елите и субелите, делујући у име велике класе су ојачане у својим сукобима против елита и субелита других класа када могу ангажовати подршку (када не могу оне су ослабљене). Ипак те сукобе не подупире јавност већ „војници и подофицири” сваке класе који су спремни да изађу на уличне демонстрације, штрајк, барикаде итд.

Социјализам можемо посматрати као посебан тип класног друштва у којем доминантна класа врши активну контролу над свим подсистемима док остале групе немају могућност да се економски и политички организују, да развију сопствену идеологију и да делују колективно. Па ипак, динамика која је довела до распада система имала је класни карактер с тим да је ту динамику произвела доминантна класа путем командне економије која је системски и систематски производила стагнацију и кризу. (М. Лазић, 1994) Командна економија није дозволила језгру предузетничке класе да се развије тако да актери трансформације социјалистичког система нису могле бити класе већ су то постале нове елите. Последица системског утицаја социјалистичког друштва је била спајање политичког, економског и културног подсистема у процесу трансформације. Њихове елите нису биле јасно раздвојене. Појединци који су акумулисали различите ресурсе долазили су из различитих области друштвеног живота. Појединци са акумулисаним политичким капиталом су постали предузетници, интелектуалци су постајали лидери политичких партија итд.

Изгледа да је тешко анализирати постсоцијалистичку трансформацију у класној перспективи. Једина група која је у правом смислу представљала класу у социјализму - доминантна класа (са својом организацијом, дефинисаним интересима, сопственом све-

шћу, способношћу деловања итд.) била је разбијена док су нове класе тек почеле да се формирају, тако да може изгледати сасвим прихватљива социолошка расправа о природи и улози елите у трансформационом процесу.

Литература:

- Berle, A. A. Jr. & Means, G. C. (1932): *The modern Corporation and Private Property*, N.Y.
- Ботомор, Т. (1967): *Елите и друштво*, Седма сила, Београд.
- Bourdieu, P. (1986): „The Forms of Capital”, u Richardson, J. G. (ed): *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, Greenwood Press, New York.
- Burnham, J. *The Managerial Revolution*, Penguin Books, London, 1945.
- Cole, G. D. H. (1955): *Studies in Class Structure*, Routledge and Kegan Paul, London.
- Dahrendorf, R. (1959): *Class and Class Conflict in Industrial Society*, Routledge & Kegan Paul, London.
- Etzioni-Halevy, E. (1993): *The Elite Connection*, Polity Press, Cambridge.
- Giddens, A. (1973): *The Class Structure of Advanced Societies*, Hutchinson, London.
- Гоати, В. (1979): *Политичка социологија*, Младост, Београд.
- Гурвич, Ж. (1962): *Појам друштвених класа од Маркса до данас*, Висока школа политичких наука, Београд.
- Жубринић, Д. (1976): *Марксизам и теорија елита*, Школска књига, Загреб.
- Јодл, М. (1984): „Класична теорија елите” *Гледишта*, 3-4.
- Lazić, M. (1998): „Adaptivna rekonstrukcija elita u postsocijalističkoj Jugoslaviji”, *Luča* 1-2.
- Лазих, М. (1994): *Систем и слом*, Филип Вишњић, Београд.
- Lenski, G. (1966): *Power and Privilege: a Theory of Social Stratification*, McGraw Hill. New York.
- Maisel, J. H. (ed), (1962): *Pareto and Mosca*, Prentice-Hall, Inc, Englewood Cliffs, New Jersey.
- Meisel, J. (1958): *The myth of the Ruling Class*. Ann Arbor University of Michigan Press.
- Манхајм, К. (1981): *Есеји о социологији културе*, Стварност, Загреб.

- Michels, R. (1966): *Political Parties, A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy*, The Free Press, New York.
- Миладиновић, С. (2004): *Увод у социологију организације*, ФОН, Београд.
- Mosca, G. (1939): *The Ruling Class*, London.
- Ossovski, S. (1981): *Klasna struktura u društvenoj svijesti*, Naprijed, Zagreb.
- Pareto, V. (1935): *The Mind and Society*, Harcourt, Brace and Co, New York.
- Поповић, М. (1977): „Елита, класа и маса”, *Маса у социолошкој теорији*, ИСИ ФФ, Београд.
- Rizzi, B. (1983): *Birokratski kolektivizam*, Globus, Zagreb.
- Секуловић, А. (1982): *Теорија политичке класе*, Радничка штампа, Београд.
- Стокић, Љ. Ђ. (1989): *Олигархија у политичкој теорији*, Научна књига, Београд.
- Султановић, В. (1968-69): Демократски елитизам К. Манхајма, Ј. Шумпетера и Р. Арона, *Годишњак Правног факултета у Сарајеву XVI-XVII*.
- Султановић, В. (1980): *Друштвене елите и технократија*, Веселин Маслеша, Сарајево.
- Султановић, В. (1970): Елите, класа и демократија, *Годишњак правног факултета у Сарајеву XVIII*.
- Thoens, P. (1966): *The Elite in the Welfare State*, The Free Press, N.Y.
- Vujačić, V. (1985): Pareto, Mosca i Marx, *Filozofske studije*, XVII.

CLASSES AND ELITES: THE ISSUE OF THEIR RELATION

Summary: The initial point of this paper is the fact that society is divided in groups which are arranged on hierarchy of wealth, education, respect and power. There are two main approaches similar in emphasising division in groups which dispose or not dispose of these resources. The concepts of power elites oppose organised minority which hold social power to unorganised majority (masses) distanced from positions of power. The concepts of ruling class oppose economical dominant class (class which own means for production) to subordinated classes which do not own mining for production and which have conscious about their social position and which can be organised or which can make organisations. This paper is an attempt to show similarity and differences between topics of class and elites with general conclusion that they are complementary but do not contradiction topics.

Key words: class, elites, social power, social position, class's struggle, social action, organization

Endnotes:

¹ Ж. Гурвич сматра да овакав став оставља отвореним низ важних питања: 1. Шта значи „производња” и „производне снаге” (Маркс је у појединим радовима ове појмове одређивао веома широко); 2. Може ли класа постојати а да не постаје класно свесна; 3. Каква је улога идеологије и какви су односи идеологије, класне свести и производних снага; 4. Шта значи „историјска мисија једне класе”; 5. Колико има класа и какви су њихови односи са другим групама; 6. У чему се класе разликују од других друштвених група; 7. Да ли су класе увек постојале или оне одговарају само извесним типовима друштва.

² О спору ко је први теоретичар елита, Парето или Моска.

³ Приказ разних елитистичких теорија је шире дат у: Д. Жубринић: *Марксизам и теорија елита*, Школска књига, Загреб, 1976; В. Вујаčić: *Pareto, Mosca i Marx, Filozofske studije*, XVII/1985.; В. Султановић: *Друштвене елите и технократија*, Веселин Маслеша, Сарајево, 1980; В. Султановић: *Демократски елитизам К. Манхајма, Ј. Шумпетера и Р. Арона, Годишњак Правног факултета у Сарајеву XVI-XVII/1968-69*; В. Султановић: *Елите, класа и демократија, Годишњак правног факултета у Сарајеву XVIII/1970*; М. Јодл: „Класична теорија елите” *Гледишта*, 3-4/1984; James H. Maisel (ed): *Pareto and Mosca*, Prentice-Hall, Inc, Englewood Cliffs, New Jersey, 1962; Александар Секуловић: *Теорија политичке класе*, Радничка штампа, Београд, 1982. Љубиша Ђ. Стокић: *Олигархија у политичкој теорији*, Научна књига, Београд, 1989. James Meisel: *The myth of the Ruling Class*. Ann Arbor University of Michigan Press, 1958.

⁴ Раздвајање власништва и управљања које се одвијало паралелно са растом великих корпорација широко су приказали Берле и Минс (Adolf A. Berle Jr. & Gardiner C. Means: *The modern Corporation and Private Property*, N.Y. 1932.) Битна ствар коју су ови аутори учили је настајање конфликта између интереса контролора (менаџера) и власника. Једна од могућих консеквенци које из тога следе је питање које поставља Џ. Бернам: „да ли је правни власник кад изгуби контролу над својим власништвом и даље власник?” По овом аутору власник је онај ко врши контролу, а то су менаџери. (Jeremy Burnham: *The Managerial Revolution*, Penguin Books, London, 1945.). Б Риди ово проширује са економске и на политичку сферу те најављује да ће државна власт дати бирократији власништво над средствима за производњу које ће бити сада колективно а не приватно. Овај аутор социјалистички поредак најављује као друштво бирократског колективизма (Bruno Rizzi: *Birokratski kolektivizam*, Globus, Zagreb, 1983.).

⁵ В. Султановић чак сматра да теорија демократског елитизма прећуткује чињеницу да су елита или елите у веома високом проценту састављене од припадника истих друштвених слојева - класа.

⁶ Карл Маркс говори о супротстављености основних класа и класној борби као покретачу историје. Конфликтни карактер класа није присутан само код марксиста. Р. Дарендорф класе одређује као интересне групе - групе које се окупљају око видљивог интереса и које се налазе у међусобном сукобу.

⁷ Михелс нпр. говори о „политичкој незрелости маса” о „органској слабости маса” о потреби маса да буду вођене и изводи закључак да је некомпетентност маса готово универзална појава у политичком животу, те да је то најсолиднији темељ за власт вођа из чега за овог аутора следи практична неостварљивост принципа народног (масовног) суверенитета а међупростор између елите и масе попуњавају политичке партије. Слично гледиште је заступао и Моска који је сматрао да се елита у модерним демократским друштвима састоји од политичких партија које се боре за гласове бирача који чине масу, мада он прихвата да у власти учествују и друге друштвене снаге, укључујући и већину која стоји насупрот елити (политичкој - владајућој - класи) и путем својих представника контролише политику владе. За представнике демократског елитизма маса је углавном пасивна и она само повремено и у ограниченој мери учествује у политичком животу, углавном приликом избора. Остале послове завршава елита која је мање-више квалификована да доноси политичке одлуке (Шумпетер, Ортега и Гасет и др.).

⁸ Е. Гидинс чак сматра да радови класичних представника теорије елите представљају покушај да се Марксово схватање класа засновано на односима производње превлада схватањем које класе изводи из политичке диференцијације. Овај аутор, иако не сматра да је тај покушај успео, сматра да је слабост Марксове теорије у томе што није успео да прикаже на које се начине економска хегемонија капиталистичке класе преводи у политичку доминацију владајуће класе.